

## ЩОДО ЗВ'ЯЗКІВ ЕТНОНІМІВ ТА ОЙКОНІМІВ У СЛОВ'ЯНСЬКОМУ ОНОМАСТИКОНІ

Етнічна топоніміка, що досліджує процеси топонімізації етнонімів, стає важливим аспектом ономастики, який виник на стику топоніміки та етноніміки. Науковий інтерес до етнонімів у функції топооснов виник давно. Як зазначає А.Ф.Рогальов, „етнотопоніми є важливим історичним джерелом, цінним для ряду суміжних наук – історії, етнографії, історичної географії, лінгвістики” [5: 28]. В історико-географічних працях XVIII-XIX ст. здійснено спробу визначення етнотопонімів, розроблено критерії розмежування етнонімних та псевдоетнонімних географічних назв (М.М.Сумцов (1886), П.В.Голубовський (1892), А.М.Селіщев (1939)) [4: 5]. Різносторонні аспекти вивчення етнічної топоніміки висвітлено у сучасній лінгвістиці. Це питання: місця етнонімів у топоніміці [4: 5-13], методики історико-лінгвістичного аналізу етнотопонімів [5: 28-35], дослідження групи етнотопонімів певного етносу [7, 8] та ін. Визначення „етнотопоніма” міститься у словнику ономастичної термінології: ”етнонімний топонім (етнотопонім) – географічна назва, утворена від етноніма, в тому числі етногідронім, етноойконім” [3: 132].

Етнотопонімні матеріали важливіші, коли вони фіксуються на теренах, де відбувалися складні і різноманітні етнічні процеси. Тому територія України з погляду вивчення її етнотопонімікону становить великий інтерес у зв'язку з численними міграційними явищами, які відповідно пов'язані з широкими мовними контактами.

Серед різноманітних груп географічних назв особливе місце належить тим, які містять у собі безпосереднє відображення етнонімів, що становлять

чималий пласт у слов'янському ойконіміконі. Як похідні від назв народів і племен, вони є цінним матеріалом у розв'язанні проблеми етногенезу слов'янських племен.

Дослідження топонімів, що семантично та генетично споріднені з етнічними, приводять до висновку, що територіальний розподіл ойконімів, характер об'єктів, які вони називають, форма назв і частота їх використання перебувають у тісному зв'язку з історично-географічними умовами виникнення назв. До найважливіших з них В.М.Поспелов відносить форму розселення етносу, характер етнічних контактів, особливості діяльності етнічних груп [4: 5-6].

Поява перших омонімічних етнічних і ойконімів відноситься до глибокої давнини, коли і місцевість, і народність, що проживала на цій місцевості, позначались одним і тим же іменем. Племінні формації як об'єднання племінних союзів, згідно з дослідженнями Б.О.Рибакова, зародилися в надрах праслов'янського ареалу ще задовго до VI-VII ст. н.е. [6: 186]. Складову частину союзів слов'янських племен становили племінні об'єднання з назвами на -ани (-яни) (<ǣn/-jan) [9: 59].

Словотвірний тип на -ани (-яни) засвідчений у слов'янських етнічностях: східнослов'янські – *сіверяни, поляни, деревляни, бужани, волиняни*; західнослов'янські – *слензани, вісляни, поморяни, древ'яни, укряни*; південнослов'янські – *неретвяни, тревуп'яни, коновляни, дукляни* [7: 80]. Географічні назви на -ани (-яни) є загальнослов'янським типом. Поширення їх на території України зумовлене загальною для всіх слов'ян мовно-історичною тенденцією розвитку онімів на -ани (-яни). На досліджуваній території вони сягають своїми коренями I тисячоліття нашої ери, і наші пам'ятки засвідчують їх уже в пізньому середньовіччі [1: 83].

Об'єктом нашого дослідження є засвідчені пам'ятками писемності та іншими документами ойконіми на -ани (-яни), лексичною базою яких стали

назви різних племен, що були засвідчені в різні історичні періоди на території України.

Зазначені географічні назви на -ани (-яни) займають особливе місце в системі української ойконімії відповідно до специфіки семантичного навантаження. Загальне їх значення – „*вихідці (представники) з певного етнічного середовища*”. Їх виникнення у мові на рівні ойконіма пов'язане з різними періодами історії слов'янських народів, зокрема з розвитком торговельних, політичних та інших стосунків слов'янських племен.

Назви місцевостей на -ани (-яни) за своєю формою *pluralia tantum*. Вони розвинулися в глибоку давнину як результат переосмислення і являють собою переосмислення неозначеної множини (назва групи людей) в одиничні предмети (назва місця проживання цих людей). Таким чином географічні назви на -ани (-яни) в переважній більшості появилися завдяки семантичному способу творення. Спочатку виникла назва якогось колективу людей, а потім – назва території, яку він заселяв. Перша функція форманта -ани (-яни) на рівні дотопонімних величин повністю співпадає із функцією того ж форманта найдавніших етронімів, друга, топонімна, розширюється порівняно із етронімною і регламентується характером освоєння земель, розмірами заселеної території та ін. У результаті „топонімізації” географічні назви ставали омонімами етронімів. Припускаємо, що першим етапом у виникненні й розвитку цієї групи топонімів був семантичний спосіб творення ойконімних форм.

Так ойконім **Поляни**, що пов'язаний з етронімом *поляни*, широко представлений на території України: 1492р. – **Поляни** [АЛРГ: 56]; 1583р. – **Poliany** [ŽDz XIX: 94] – Луцьк. пов., Волин. в-во; 1571р. – **Поляны** [АЮЗР, ч.8, т.4: 131] – Луцьк. пов.; 1570р. – **Поляни** [Сел РУ 1569-1647: 370] – Луцьк. пов.; 1785-1788, 1819-1820 рр. – **Polany** [ЙФМ: 244] – в Галичині; 1987р. – **Поляни** у Львівській, Тернопільській, Рівненській, Хмельницькій обл. Також у Польщі: 1490р. – **Poliany** [ŽDz XVI: 478] – Сандомир. в-во;

1581р. – **Poliany** [ŽDz XIV: 123] – Краків. в-во; 1785-1788, 1819-1820 рр. – **Polany** [ЙФМ: 244]. Зважаючи на омонімію, пор.: 1) *поляни* – назва східнослов'янського племені; 2) *поляни* – множина від слова „поляна” – „частина поля, оточена лісом”; 3) *rolanie* – назва племені у Великопольщі [Ф III: 322], важко визначити ойконімі географічні назви, похідні від цього етноніма. Цей ойконім поширений на території Славії. Топоніми-аналоги належать як до східних, так і до західних полян, тож ці паралелі виникли на обох територіях ще за часів спільнослов'янської єдності, що й простежується тепер в онімії східних і західних слов'ян [7: 65].

Етнонім *д(е)ревляни* знаходить своє відображення у таких топонімах: 1446р. – **Деревляне** [AS III: 5] – Луцьк. пов.; 1649р. – **Деревяны** [АЮЗР, ч.3, т.4: 360] – Луцьк. пов.; 1565р. – **Derewiane** [ŽDz XIX: 188] – Подільське в-во; 1931р. – **Деревляни** [ЛШ: 200] – Тернопільське в-во; 1946 – **Деревляни** [Укр. АТП 1947: 339] – Львівська обл.

Прозорість назви *деревляни* – той же корінь, що й у слові „*дерево*”, – також не дозволяє чітко розмежовувати назви, похідні від етноніма „*деревляни*” і слова „*дерево*”. У сучасній ономастичній системі України важко відшукати похідні від етноніма *деревляни*, бо численні ойконіми з такою основою сприймаються виключно на апелятивному фоні [2: 92].

Етнічну назву *бужани* отримали давні жителі Надбужжя. Тож знаходимо: 1545р. – **Buzany** [ŽDz VI: 42] – з опису Луцького замку; 1577р. – **Buzany** [ŽDz XIX: 55] – Луцьк. пов., Волин. в-ва; 1608р. – **Бужани** [Сел РУ 1569-1647: 432] – Луцьк. пов.; 1946р. – **Бужани** [Укр. АТП 1947: 47] – Волин. обл. Ці назви свідчать про зв'язки або єдність походження населення цих районів з жителями басейнів Південного та Західного Бугу – з давніми *бужанами*.

Топоніма **Роксолани** [Укр. АТП 1987: 211] – Одеської обл., Овідіопольського р-ну – навряд чи ототожнюється з назвою племені „*роксолани*”, що входило до великого сарматського союзу племен, які в III

ст. до н.е. – IV ст. н.е. розселилися в степовій зоні від сибірської р. Тоболу на сході до транс'європейського Дунаю на заході [8: 35-36]. Саме з *роксоланами* пов'язана одна з теорій походження Русі і східних слов'ян, за якою рос-//рус- пов'язано з \*гох- “білий”. Більш ймовірно, що назва мотивована особовою назвою – Роксолана.

Український ойконім **Поморяни**: 1789р. – **Поморяны** [АЮЗР, ч.3, т.5: 522] – Золочівського пов.; 1785-1788, 1819-1820 рр. – **Pomorzany** [ЙФМ, 244]; 1847р. – **Поморяни** [Сел РУ 1826-1849: 248] – Золочівського окр., 1986р. – **Поморяни** [Укр. АТП 1987: 179] – Львівської обл., Золочівського р-ну – має своїх польських тезок-однойменців: 1577р. – **Pomorzany** [ŽDz XIV: 286] – Сандомир. в-ва, Опочинського пов.; 1579р. – **Pomorzany** [ŽDz XVI: 195] – Равського в-ва, Гостунського пов.; 1581р. – **Pomorzany** [ŽDz XIV: 30] – Краків. в-ва, Прошовського пов. Поширення цієї назви на території України пов'язане зі слов'янським етнонімом *поморяни*.

Етимологія цих ойконімів досить прозора. Вони засвідчені в раніших пам'ятках. Як одне з припущень, може бути висунута думка про те, що перші поселення з досліджуваними назвами, були представниками тих племен, від назви яких утворено топоназву. Можливо, утворення топоформ відбувалося безпосередньо від етнонімів.

Етнотопонім **Сербичани** [Укр. АТП 1947: 644] Чернівецької обл., Сокирянського р-ну, походить від особової назви **Сербич**, яка пов'язана з ім'ям сербів, котре й тепер носять деякі відгалуження слов'янських племен: Srъbъ „серб”. Як вказує О.С.Стрижак, „щодо поселень із назвами на Сер(б)-, (Сар(б)-), то тут, треба гадати переважали носії слов'янської, насамперед, сербської або хорватської мов” [8: 47].

Географічна назва **Вендичани**: 1765-1791рр. – **Вендичани (Вендичари)** [АЮЗР, ч.5, т.2, в.1: 445] – Летичівського р-ну, 1946 – **Вендичани** [Укр. АТП 1947: 8] – Могилів-Подільського р-ну, Вінницької обл. – пов'язана з особовою назвою **Вендич**. Це, можливо, один із

представників *вендичів* – племінного відгалуження *вендів*. “*Венди*” (варіанти: *вінди, венеди, венети*) – назва слов’янського племені [Ф І: 290], вживана німцями в середні віки щодо слов’ян, пор. нім. Winden “слов’яни” [ЕСУМ І: 349]. Назву *венди* пов’язують із кельтським *vintos* – “світлий”, що закріпилося за слов’янами [7: 36]. Назва вказує на генетичний зв’язок з племенами давніх слов’ян .

Пов’язані з етнонімами українські топоніми на -ани (-яни) зафіксовані порівняно пізно. Ця група онімів є малопродуктивною і представлена невеликою кількістю назв – 7 одиниць. Основна їх кількість припадає на територію Західної України. Загалом українські ойконіми на -ани (-яни) локалізуються на Правобережній Україні і до того ж на західноукраїнських землях, тобто на території найбільш давніх і найкраще збережених в етнокультурному відношенні земель. Характер поширеності досліджуваних ойконімів відображає різні періоди розвитку східного слов’янства, а також етнічний склад населення українських земель. Звичайно, в українському ойконіміконі XIV-XX ст. не повністю відображені етнічні процеси, що відбувалися на теренах України, проте певні етнічні зв’язки знайшли своє відбиття у досліджуваній групі лексики. Лінгвістичний аналіз українських ойконімів на -ани (-яни) засвідчив, що виникли вони в період продуктивності суфікса -ани (-яни) в етнонімах, утворених на слов’янському мовному тлі.

## ЛІТЕРАТУРА

1. Бучко Д.Г. Ойконіми Покуття на -ани, -яни на загальнослов’янському фоні // Наук. записки Терноп. пед. університету. Серія: Лінгводидактика. – Вип. І. – Тернопіль, 1997. – С.83-86.

2. Гідронімія України в її міжмовних і міждіалектних зв’язках/ Желєзняк І.М., Корєпанова А.П., Масєнко Л.Т., Непокупний А.П., Стрижак О.С., Франко З.Т. – К., 1981.

3.Подольская Н.В. Словарь русской ономастической терминологии./ Отв.ред. А.В.Суперанская. – М.: Наука, 1988.

4.Поспелов В.М. Этнонимы в топонимике // Этническая топонимика. – М., 1987. – С.5-13.

5.Рогалев А.Ф. К вопросу о методике историко-лингвистического анализа этнотопонимов.// Этническая топонимика. – М., 1987. – С.28-35.

6.Рыбаков Б.А. Исторические судьбы праславян // История, культура, этнография и фольклор славянских народов. – М., 1978. – С.182-196.

7.Стрижак О.С. Етнонімія Геродотової Скіфії. – К., 1988.

8.Стрижак О.С. Из Птолемеяского этнотопонимикону Східної Європи // Ономастика України та етногенез східних слов'ян. – К.,1998. – С.18-56.

9.Трубачев О.Н. Ранние славянские этнонимы – свидетели миграции славян. – Вопросы языкознания. – 1974 – № 6. – С.48-67.

#### ДЖЕРЕЛА

АЛРГ – Акты литовско-русского государства, изданные М.Довнар-Запольским. Вып.1 (1390-1529). – М., 1899. – 260 с.

АЮЗР – Архивъ Юго-Западной Россіи, издаваемый Временною Коммиссією для разбора древнихъ актовъ. Ч. 1-8. – К., 1859-1914.

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови. У 7 т. Т. 1-4. – К., 1982-2003.

ЙФМ – Йосифінська (1785-1788) і Францисканська (1819-1820) метрики. Перші поземельні кадастри Галичини. Показчик населених пунктів. – К., 1965.

ЛШ – Шематизм ... Львівської єпархії на рік 1931-1932. – Львів, 1931.

Сел РУ 1569-1647 – Селянський рух на Україні 1569-1647 рр. – К., 1993. – 534с.

Сел РУ 1826-1849 – Селянський рух на Україні 1826-1849 рр. – К., 1985. – 504с.

Укр. АТП 1947 – Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ. – К., 1947.

Укр. АТП 1987 – Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ. – К., 1987.

Ф – Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. Т.1-4. – М., 1964-1970.

AS – Archiwum książąt Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie. – Lwów, 1887-1910. – Т. I-VII.

ŹDz – Źródła dziejowe. Т. 1-22. – Warszawa, 1876-1897.

## СКОРОЧЕННЯ

в-во – воєводство

обл. – область

окр. – округ

пов. – повіт

р. – річка

р-н – район

Волин. – Волинський

Краків. – Краківський

Луцьк. – Луцький

Сандомир. – Сандомирський

Eigennamen von den lokalen ukrainischen Wohnorten, die semantisch und genetisch mit Völkernamen verwandt sind und den Suffix -any(-jany) haben, sind erforscht gewesen. Man hat den Übergangsprozess von den Völkernamen zu den geografischen Namen, die mit den Wohnortbezeichnungen gleichlautend sind, verfolgt. Deren Stellung im System von ukrainischen Wohnortbezeichnungen aufgrund ihrer semantischen Belastung ist festgestellt gewesen. Linguistische Analyse wies darauf hin, dass sie in der Produktivitätszeit vom Suffix -any(-jany) bei den slawischen Völkernamen, entstanden waren.